

RADOVI NA SPLITSKIM CRKVICAMA IZMEĐU DVAJU SVJETSKIH RATOVA

UDK: 726.54.025.3(497.5 Split) "19"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 9. XI. 2001.

Dr. sc. STANKO PIPLOVIĆ

Kaštelanska 2

21000 Split, HR

Na osnovi spisa Konzervatorskog ureda u Splitu, autor iznosi podatke o recentnoj obnovi i rekonstrukciji brojnih starih crkvice u povijesnoj jezgri grada i plodnom polju koje ga je okruživalo. U izlaganju je utvrđeno stanje i metode zaštite graditeljskoga naslijeđa. To je vrijeme kada se pozornost posvećuje ne samo monumentalnoj i reprezentativnoj arhitekturi, već se otvara proces uvažavanja i skromnijih ostvarenja, koja često imaju posebne ambijente i pejzažne vrijednosti.

Uz Dioklecijanovu palaču i druge značajnije starije građevine, za prošlost Splita značajne su i mnoge crkvice rasijane po gradu i njegovoj neposrednoj okolici. Svaka od njih ima svoju malu povijest povezanu s mjesnim događajima koji su stvorili posebnu i lijepu tradiciju različitu od ostalih krajeva. Dvadesetih godina prošlog stoljeća oživjelo je zanimanje za te male i jednostavne građevine, svijest da ih treba spašavati i čuvati. Ta svijest se tijekom XIX. stoljeća razvijala od isključivog uvažavanja antike, zatim srednjovjekovne, renesansne i barokne crkvene i reprezentativne profane arhitekture, da bi u XX. stoljeću obuhvatila skromnije zgrade, fortifikacije, niskogradnje, urbanističke sklopove i čitave ambijente. Između dvaju ratova nastavljeni su radovi na katedrali, velike promjene doživjela je i crkva sv.

Dominika, a uređivale su i brojne male crkvice. Radovi su se izvodili pod nadzorom Pokrajinskoga konzervatorskog ureda u Splitu, na čelu kojega su stajali don Frane Bulić i dr. Ljubo Karaman.

POVIJESNO SREDIŠTE

U staroj gradskoj jezgri unutar bivše Dioklecijanove palače i u njezinom srednjovjekovnom proširenju na zapadnoj strani nalazi se veći broj sakralnih objekata. Radova na njihovu uređenju bilo je prilično tijekom XIX. stoljeća, naročito na katedrali, ali su neke od tih crkvice i srušene

Vrh Bosanske ulice nalazila se *crkvice sv. Ciprijana*, koja se spominje još početkom XII. stoljeća. Već dugo nije bila u funkciji, a vlasnik joj je bio Mate Čulić pok. Petra iz Splita. On je želio odstraniti tri gornja kamena sa zvonika na pročelju koja su činila njegov završetak, kako zgrada ne bi više imala obilježje crkve. Stoga se 22. srpnja 1920. molbom obratio Općinskome upraviteljstvu za dozvolu. Biskupski ordinarijat nije imao ništa protiv tog zahvata, štoviše, preporučio je da se izvede. Općinski prisjednik Tartaglia je nakon toga molbu proslijedio Konzervatorskom uredu radi dobivanja njihova mišljenja. Odgovoreno mu je kako je crkvice bez veće povijesne ili umjetničke vrijednosti, ali je tipično svjedočanstvo pobožnosti puka i života graditeljskog duha predaka. Konzervator je stoga bio protivan da se crkvice bez velike potrebe odstrani ili u vanjskom obliku izmijeni. Smatrao je da je razmotreni prijedlog prvi korak k njezinu rušenju. Poslije bi se ondje sagradila neka nova neprimjerna kuća, jer su već tada neke okolne zgrade bile vlasništvo Čulića. Ubrzo je bivša crkvice prešla u vlasništvo Riste Pejanovića, koji je također htio ukloniti zvonik s pročelja, jer je u njoj držao dućan. Konzervatorski ured se opet nije složio. Naprotiv, tražio je da se uklone veliki pokretni izlozi koji su bili pred ulazom i postave manji i ukusniji.

I godine 1925. namjeravalo se pregraditi crkvicu sv. Ciprijana. Konzervatorski ured se 11. rujna tome usprotivio, ističući da crkvice

predstavlja zanimljiv motiv starih dalmatinskih gradova na plokaticama. No, Općinsko upraviteljstvo ipak je odobrilo uklanjanje. Zahtijevalo se samo da se širina pred crkvicom uredi i da je nikakve privatne gradnje ne ugroze. Tako je 1928. godine vlasnik crkvicu srušio i na njezinu mjestu izgradio modernu jednokatnicu.¹

Crkva *sv. Mihovila in ripa maris* nalazila se na istoimenoj širini s vanjske strane zapadnog zida Dioklecijanove palače. Sagrađena je još u ranom srednjem vijeku. Poslije je u više navrata proširivana i pregrađivana. U XV. stoljeću dobila je četvrtastu apsidu udubljenju u rimski zid. Crkva je s vremenom zapuštena pa je 1906. godine porušena. Još 1914. Vicko Juras je molio da mu se dopusti probiti apsidu. Biskupsko sjemenište, kao vlasnik, to je odobrilo 29. rujna 1916. godine, uz uvjet da se mjesto održava čistim i da se postavi spomen-ploča koja bi svjedočila o crkvici koja je tu nekada bila. Juras ništa nije poduzeo, ali je 1920. obnovio molbu. Ni tada se stanje nije promijenilo.²

U stražarskome hodniku nad Sjevernim vratima Dioklecijanove palače uređena je u ranom srednjem vijeku crkva posvećena *sv. Martinu*. Ima još uvijek na mjestu tipičnu oltarsku pregradu. S južne strane, u zazidanim rimskim otvorima su mali prozori u obliku kamenih tranzena. Kult sv. Martrina bio je vrlo raširen, osobito među seljacima, vezano uz proizvodnju vina. On je i zaštitnik krojača. Mnoge dalmatinske crkvice iz ranog srednjeg vijeka nose njegovo ime. Crkva u Splitu je u sklopu samostana dominikanka trećeretkinja. Predstojnica samostana Vjekoslava Poljanić je pismom od 6. srpnja 1924. molila Konzervatorski ured da se saniraju oštećenja od vlage. Pošto je crkvicu posjećivao velik broj ljudi, molila je da se u njoj uvede električne svjetlo. Samostan je bio siromašan pa nije imao vlastitih sredstava za radove.³

Godine 1929. duvne su se obratile Odjeljenju vjera pri Ministarstvu pravde u Beogradu da im se dodijeli pomoć kako bi se crkva uredila. Konzervatorski ured je podupro zahtjev i preporučio da se u tu svrhu odobri barem 5000 dinara. No traženju se nije udovoljilo. Ministarstvo je obavijestilo Bansku upravu Primorske banovine u Splitu 29. prosinca da za to nisu predviđena sredstva u budžetu. Tijekom 1930. započelo se s radovima.⁴

Stubište samostana sv. Martina dotrajalo je pa ga je trebalo obnoviti. U tu je svrhu Konzervatorski ured 1930. zatražio sredstva od Banske uprave. Zahtjev je 14. svibnja proslijeđen na Vjersko odjeljenje Ministarstva, a iduće godine odobreno je 5000 dinara. Naređeno je da se taj iznos preda preko Financijske direkcije u Splitu Tehničkom odsjeku pri Sreskom načelništvu. Godine 1931. izvodili su se neki radovi, pa je to bila prilika da se bolje ispituju kamene tranzene prozorčića. Utvrđeno je da je jedna od njih napravljena od starije rimske ploče s natpisom. Konzervator je dao točno zabilježiti preostala slova, što je učinio radnik F. Štambuk.⁵

Crkvicu je posjećivao veliki broj stranaca. U takvim prilikama trebalo je često preko dana paliti električno svjetlo na tamnom stubištu i pristupu. Kako su dominikanke bile siromašne, to je za njih bio znatan izdatak. Stoga je Konzervatorski ured 19. kolovoza 1935. godine uputio molbu upravi Električnih poduzeća Splita da bi se samostanu isporučivala struja uz nešto nižu cijenu.⁶

Na ulazu u crkvicu sv. Martina otkriven je natpis na latinskome jeziku koji spominje njezina graditelja svećenika Dominika. Don Frane Bulić je smatrao da je to onaj kapelan koji se navodi u povelji hrvatskog akneza Trpimira godine 852. Upravo zbog tog natpisa Bulić se mnogo zauzimao za crkvicu, dao je popraviti i o njoj pisao. Pobrinuo se da dobije dio moćiju sv. Martina koje se čuvaju u Toursu, pri čemu mu je tamošnji nadbiskup spremno izišao u susret. Bulić je i svoju dijamantnu misu služio u toj skromnoj crkvici. Iz zahvalnosti za njegovu skrb, dominikanke htjedoše još 1900. postaviti spomen-ploču. No, Bulić se tome odlučno usprotivi. Bilješku o tome našao je poslije kapelan samostana Rosario Jerković, pa je 1935., o prvoj godišnjici Bulićeve smrti, odlučeno da se ploču postavi. U tu svrhu crkvicu su posjetili dr. M. Abramić, dr. Lj. Karaman i dr. A. Grgin te su u dogovoru sa sestrama i kapelanom odredili mjesto gdje će se ploča postaviti, uz ulaz s južne strane. Otkrivanje ploče bilo je 4. listopada, na Dan sv. Frane. Bila je to prigoda da se ispuni davna Bulićeva želja o zamjeni postojećega ružnog poda od cementnih pločica - za koji je on govorio da više pristaje kuhinji negoli crkvi -

kamenim pločama. Misu je služio biskup Kvirin Klement Bonefačić, iza čega je bilo odrješenje. Činu su prisustvovali članovi Buličeve obitelji, gradonačelnik Mihovil Kargotić, ravnatelj sjemeništa Vicko Fulgosi, starješina dominikanaca Dominik Šantić, predstavnici Arheološkoga muzeja i svećenstvo.⁷

Crkva *Svetoga Duha* iz romaničkog razdoblja, nalazi se u Domaldovoj ulici. S istočne i sjeverne strane je ograđeni slobodni prostor. Njezina bratovština pristupila je 1924. godine gradnji u okolišu crkve, kako bi se u cjelini izgradilo dvorište. Radovi su već bili započeli, ali je intervenirala Općinska uprava pa je naknadno zatražena građevinska dozvola. Općina je, nakon pregleda nacрта i uvida na licu mjesta odbila dati dozvolu za gradnju, uz obrazloženje da je taj dio staroga grada ionako pregusto izgrađen. Osim toga, novogradnja je remetila dio cjeline, jer je dvorište sačinjavalo njezin usklađeni dio. U rješenju od 29. ožujka naređeno je da se sve izgrađeno poruši u roku od 8 dana i dvorište vrati u prvobitno stanje, kao i bunar. Jedino sabiralište vode, koje je zasuto, može ostati.⁸

Na zidovima crkve Sv. Duha nekad su visjele slike biblijskog sadržaja, koje su skinute. Karaman je crkvu obišao 15. listopada 1929. i propitao se za njih. Nalazile su se na tavanu. Rečeno mu je kako će biti popravljene i nakon toga izložene u sakristiji. Tom prilikom u sakristiji je zamijetio uzidanu ploču s Kristovim poprsjem. S obzirom na način prikaza, zaključio je da je vrlo stara, ali nije mogao utvrditi iz kojega je vremena. Odlučio je da se fotografira. U dvorištu u zidu do stubišta zapazio je kapitel s liščem i orlom.⁹

U protironu Peristila Dioklecijanove palače među stupovima su izgrađene dvije kapele, i to Gospe od Pojasa, u XVI. stoljeću, i sv. Karla Boromejskog, u XVII. stoljeću. Kapele su s vremenom izgubile svoju funkciju i zapuštene su. Tako je ona s istočne strane, posvećena *Djevici Mariji*, bila unajmljena R. Vlajčeviću, a 1. lipnja 1924. godine ispražnjena. Tada ju je konzervator Bulić privremeno dao na uporabu direkciji Arheološkoga muzeja, bez naknade. Službena primopredaja obavljena je 20. siječnja 1925. godine. U kapelu je smješten sadreni model rekonstrukcije Peristila i okoliša koji se do tada čuvao u

zapuštenoj zgradi starog muzeja na Pazaru. Model je izložen za posjetitelje mauzoleja i središnjeg dijela Dioklecijanove palače. Za njegovo razgledavanje naplaćivale su se ulaznice. Čuvanje i održavanje kapele povjereno je poslužnicima obližnje stolne crkve, Aleksandru Belliju i Ivanu Jamanu, koji su od toga imali proviziju.¹⁰

Sa sjeverne strane stolne crkve izgrađena je u XVII. stoljeću zgrada Stare biskupije, koja je 14. siječnja 1924. stradala u požaru. U jednom njezinom dijelu nalazila se Hrvatska tiskovna zadruga, koju je nakon nesreće trebalo drugdje smjestiti. Zbog nestašice prostora predloženo je da se zadruga useli u jedini dio sklopa koji je ostao sačuvan, tj. u crkvicu *sv. Roka* na Peristilu, s početka XVI. stoljeća. No u nju se u listopadu 1923. uselilo Društvo za promet stranaca "Putnik", koje je opekom zatvorilo vrata prema biskupiji, uredilo unutrašnjost i popravilo krov. Sada se predlagalo da se Društvo preseli i da se u crkvicu smjesti tiskovna zadruga. Kako je vlasnik crkvice bio Biskupski ordinarijat, 16. siječnja sugerirano je Konzervatorskom uredu da molbi udovolji. Nakana je bila da se pomogne toj ustanovi vjerskog karaktera, no ona nije ostvarena, ali o pitanju namjene crkvice *sv. Roka* u to se vrijeme raspravljalo u nekoliko prigoda.

Nešto kasnije, 29. siječnja 1924., Primorski savez za saobraćaj putnika podnio je Uresnom povjerenstvu u Splitu molbu s nacrtom za novi natpis putničkog ureda u crkvici *sv. Roka*, koji je trebao biti postavljen na njezinu pročelju. Za to je zatraženo i odobrenje Konzervatorskog ureda. Budući da je predloženi natpis bio velik i crveno obojen, a time i previše upadan, siglasnost nije izdana. Iz estetskih razloga dakle, načelnik dr. Ivo Tartaglia nije dopustio postavljanje natpisa.¹¹

Kanonik Josip Paravia, župnik stolne crkve, čuo je 1926. godine da će se ured "Putnika" iseliti iz crkvice *sv. Roka* i smjestiti se u nove prostorije na tadašnjoj Wilsonovoj obali, na istočnoj strani luke. Kako su prostorije župskog ureda bile nedolične, molio je 10. svibnja konzervatora Bulića da bi se u tom slučaju crkva upotrijebila za njegov smještaj. No, putnički ured nije namjeravao napustiti crkvicu, jer je ured na obali trebao služiti kao njegova filijala.¹² Stražnja strana crkvice prije se naslanjala na zgradu Stare biskupije, no nakon požara ostala je slobodna. Bio je to zid od grubo obrađenog kamena, koji je ubrzo obras-

tao, bršljanom. No 1931. godine zelenilo je uklonjeno, a na zid je postavljena zlatnim slovima ispisana reklama "Agfa-foto", bez odobrenja Uresnog povjerenstva. Konzervatorski ured je od Tehničkog odsjeka Općinske uprave zatražio 13. kolovoza da se natpis ukloni.¹³

Poslije je crkvice sv. Roka na Peristilu ustupljena na upotrebu Banovinskoj poslovnici za narodni obrt. Upravitelj Poslovnice dao je 1934. godine otvoriti dvojna vrata na njezinoj južnoj strani, a da nije zatraženo odobrenje od Općine kao građevne vlasti, niti je dobivena suglasnost Konzervatorskog ureda. Karaman je taj slučaj iznio pred Građevni odbor na sjednici 14. ožujka. Referent arh. Čulić tom je prilikom izjavio da je inž. Kamilo Tončić upravitelj Poslovnice javio Tehničkom odsjeku da će popraviti crkvicu ne dirajući u njezin oblik i da se o tome sporazumio s direktorom Arheološkoga muzeja dr. Mihovilom Abramićem. Radilo se zapravo o dvjema arkadama na jugu, koje su nastale početkom XVII. stoljeća, kada je s te strane prigradena crkvice sv. Barbare pa su tim otvorima obje međusobno spojene. Kada je 1923. godine porušena crkvice sv. Barbare, arkade su ostale na južnom pročelju sv. Roka i pretvorene u prozore. I stube koje su tom prilikom napravljene s te strane, bile su od betona umjeto od kamena. Zaključeno je da će se stvar bolje ispitati i zatražiti potrebne izmjene.¹⁴

Dana 18. studenoga 1938. otvoren je Banovinskoj upravi u Splitu kredit za rekonstrukciju Dioklecijanove palače. Glavni posao sastojao se u otkupu i rušenju nekih privatnih zgrada tako da se omogući bolje sagledavanje bivšega carevog mauzoleja. Kao prve za rušenje određene su kuće nasljednika dr. Vicka Definisa i župski ured s južne strane katedrale, čije je prizemlje bilo vlasništvo nasljednika Stefana Perkovića. Zbog toga je Ispostava banske vlasti u Splitu zatražila od Ministarstva građevina odobrenje eksproprijacije tih zgrada. No, uvjeti koje je postavio župski ured bili su pretjerani. Postignut je ipak sporazum da se župi dade novčana naknada i crkvice sv. Roka na Peristilu. Crkvice je bila uknjižena kao državno dobro, a služila je Arheološkome muzeju, koji je u njoj držao neke predmete. U vezi s tim Ispostava je 1940. predložila Odsjeku za tehničke radove Banovine Hrvatske u Zagrebu da se crkvice ustupi za smještaj žup-

skog ureda. Ali kako iz Zagreba nije bilo odgovora, Konzervatorski ured se 30. siječnja iste godine obratio kiparu Ivanu Meštroviću da pokuša nešto saznati o tome. Izbijanje Drugoga svjetskog rata vjerojatno je omelo te planove pa od svega nije bilo ništa.¹⁵

Crkva Gospe od Dobrića u jugozapadnome dijelu staroga grada podignuta je 1867. godine na temeljima stare srednjovjekovne. Nacrt je napravio inženjer Emil Vecchietti u neoromaničkim oblicima. Podaci o starijoj crkvi nalaze se u vizitaciji nadbiskupa Cosmija iz 1682-83. godine i u rukopisnome materijalu u Arhivu u Zagrebu koji potječe iz ostavštine obitelji Fanfogna u Trogiru. Godine 1926. za crkvu je nabavljen kip sv. Josipa. U nedjelju 10. listopada bio je njegov blagoslov i tiha misa s prigodnom besjedom. Navečer je održana obična molitva sv. Ruzarija. Konzervatorski ured saznao je 1940. da se ponovno namjerava dekorirati unutrašnjost crkve. Kako je posljednjih godina bilo nekoliko slučajeva da su crkve u Splitu oslikane prenatrpanim i banalnim motivima, na poticaj F. Bulića Biskupski ordinarijat je izdao okružnicu kojom je preporučeno da se to čini što jednostavnije i u sporazumu s Dijacezanskim umjetničkim vijećem. Na to je 19. srpnja Karaman upozorio bratovštinu. Crkva je bila posvećena Gospi od Očišćenja, imala je 45 bratima i 25 sestrima. Nije raspolagala nikakvim prihodima. Obrednog posuđa bilo je dovoljno. Mise su se služile u svečanim danima, a za sve se brinula bratovština o svojem trošku. Dapače, počela je proširivati crkvu, ali na prilično neprimjeren način. Sa strane oltara crkvice je imala dva prozorčića s kojih su svjetovnjaci što su stanovali u obližnjim kućama slušali mise.¹⁶

Na Zelenom trgu, današnjem Trgu braće Radića iza palače Milesi nalazila se *crkvice sv. Jakova de Colonia*. Prvi put se spominje u XIV. stoljeću. S vremenom je izgubila prvobitnu namjenu i bila je prepravljena u stambenu zgradu, a služila je i kao skladište. Godine 1928. njezin vlasnik, dr. Pezzoli želio ju je preurediti pa je zatražio građevnu dozvolu. Općinsko upraviteljstvo je za 25. siječnja sazvalo naličje radi eventualnih primjedaba zainteresiranih strana. Konzervatorski ured zastupao je Karaman. Utvrdio je da građevina nema neke posebne vrijednosti. Uvjetovano je jedino da se mala kamena tranzena s apside

ponovno na zgodan način negdje ugradi i bivša crkvice s te strane prethodno fotografira. Romanička tranzena prenesena je u Arheološki muzej.¹⁷

U Marulićevoj ulici, u kući br. 4, na južnom pročelju, koje gleda prema Mihovilovoj širini, bila je niša s Gospinom slikom. Vlasnik brijačnice u toj zgradi, Petrović, uklonio je 1930. godine sliku i nišu zazidao. Učinio je to na svoju ruku, a da nije obavijestio crkvene vlasti niti tražio odobrenja Općinskog upraviteljstva. Time je izazvao negodovanje građana pa su o tome i novine pisale. Obaviješten je Konzervatorski ured, koji je zatražio da se vlasniku naredi neka uspostavi prijašnje stanje.¹⁸

Crkvice Gospe od Zvonika podignuta je u ranom srednjem vijeku u ophodnom hodniku straže nad obrambenim dvorištem zapadnih vrata Dioklecijanove palače. U XIII. stoljeću se spominje pod imenom sv. Teodora. Ima najstariji sačuvani zvonik u Dalmaciji, sagrađen koncem XI. stoljeća. Zvonik je s vremenom postao trošan, posebno njegov krov, pa je postojala opasnost od urušavanja. Stoga su doprinosom Konzervatorskog ureda i Općinske uprave izvršeni neki radovi. No to nije bilo dovoljno, pa je Karaman 20. studenog 1929. godine zatražio da Tehnički odsjek Općine utvrdi stanje zvonika, napravi troškovnik te da ga se zajednički temeljito popravi. Zvonik je uređen, ali je 1933. opet dojavljeno Konzervatorskom uredu da mu je unutrašnjost dotrajala, osobito drveni podovi i stubište. Radi toga je 31. svibnja zamoljeno Općinsko upraviteljstvo da se utvrdi stanje i sastavi predračun radova. Konzervatorski ured bio je spreman preuzeti troškove, pa je u tu svrhu s predstavnikom bratovštine Petrom Božićem dogovoren doprinos od 2.000 dinara.¹⁹

Godine 1932. bratovština je uređivala crkvu Gospe od Zvonika. Tom je prigodom dala skinuti srebrni ukras s Gospine slike. Utvrđeno je da je ispod čitava površina bila oslikana, i to na drvenoj podlozi presvučenoj gipsom. Iznad je bilo platno i sloj boje. Daska je bila jako bišava. Slika je fotografirana i jedna kopija dostavljena je bratovštini.²⁰

Iduće godine bratovština je nastavila poljepšavanje crkve s namjerom da i to vrijeme ostavi trag za budućnost. Odlučila je dati izraditi 4 freske koje će pokriti bočne zidove. Budući da je crkvice

smještena u dijelu antičke Palače, zaključeno je da jedna freska prikazuje njezinu gradnju. Ostale freske tematizirale su značajnije događaje iz drevne povijesti Hrvata, i to njihovo krštenje u VII. stoljeću, sabor je splitskoj katedrali 925. godine, na kojem je biskup Grgur Ninski branio narodni jezik u bogoslužju, te krunidbu kralja Zvonimira 1076. u bazilici sv. Petra u Solinu. Izrada opusa povjerena je splitskome slikaru Mati Meneghellu, koji se već okušao u sličnim poslovima i pokazao mnogo smisla za dekoriranje crkava. Radovi su počeli u srpnju, kada se u crkvi obilježavala godišnja slava.²¹

Nakon sedam mjeseci crkva je na Božić 1933. ponovno otvorena za bogoslužje. No, ubrzo su se pojavili još neki nedostaci. Rub krova crkvice Gospe od Zvonika izrađen je od kamenih ploča. Kako su bile stare, ploče su popucale, pa su njihovi dijelovi padali, dovodeći u pogibelj prolaznike Krešimirovom ulicom. Bratovština je 1938. godine o tome obavijestila Konzervatorski ured. Predmet je 8. lipnja prosljeđen Tehničkom odjeljenju Banske uprave, da se poduzmu potrebne mjere, jer bratovština nije imala sredstava. Odmah je na lice mjesta upućen stručnjak koji je utvrdio stanje i izradio predračun. Ploče uz rub vijenca bile su potpuno rasklimane, pa se lako mogla dogoditi nesreća, a valjalo je pregledati i čitav krov. Za te radove bilo je potrebno osigurati 2.100 dinara.²²

Na južnome dijelu Dioklecijanove palače, prislonjena s unutrašnje strane njezina pročelja, nalazila se *crkvice sv. Anastazije (Stošije)*, koja se spominje još u XIII. stoljeću. S vremenom je i ona prestala služiti u vjerske svrhe i nadograđen joj je kat. Na sjevernoj strani još joj je sačuvan romanički portal. Ta zgrada, u kojoj je bio dućan, bila je kao i susjedna, dio ostavštine Dimitrović, kojom je upravljao Konzistorij Pravoslavne episkopije u Šibeniku. Predstavnik te ustanove došao se 1939. godine propitati kod Konzervatorskog ureda bi li bila dopuštena pregradnja te kuće. Budući da je Regulacijski plan predviđao gradnju na tom mjestu, konzervator je smatrao da se traženju može udovoljiti. Međutim, upozorio je i na prijedlog društva "Za stari Split" da se kod revizije plana čitav prostor kojeg je zauzimao Dioklecijanov stan rezervira za javne gradnje. Stoga je bilo pitanje hoće li se bivša crkvice moći održati budući da su predviđena preuređenja susjednih

zgrada. To je bio razlog da je predstavnik ostavštine upućen na konačno mišljenje Gradskom poglavarstvu. Taj slučaj potaknuo je konzervatora spomenika da pomnije prouči čitavu problematiku. Zaključio je kako bi bilo dobro da Općina unese u Regulacijski plan barem otkup tih dviju zgrada. Njihovim bi se rušenjem iz Severove ulice omogućio pogled kroz otvore rimskoga kriptoportika na obalu i obnovu vanjskog zida Palače, gdje je bila središnja lođa. U najnovije vrijeme antički zid djelomično je rekonstruiran, ali je crkvice i dalje ostala na mjestu.²³

MARJAN I VELI VAROŠ

Brdo Marjan čini zapadni dio poluotoka na kojem je smješten Split. Na njegovoj istočnoj padini prema gradu staro je težačko predgrađe Veli varoš. Na tom prostoru bilo je nekoć puno crkvice, no većina još sačuvanih početkom stoljeća je zapuštena. Među njima su Sv. Nikola, Sv. Jere, Betlem, Sv. Juraj, Kaštilac, Gospa od Sedam žalosti, Gospe od Soca, Sv. Luka, Sv. Filip i Jakov, Sv. Stjepan i druge.²⁴ Zbog lošeg stanja konzervator Bulić je 1920. godine pozvao bratovštine Sv. Jere, Sv. Nikole, Sv. Luke i Gospe od Soca kako bi se dogovorili o njihovu popravku. Na sastanku 13. lipnja utanačeno je da će majstori bratovština napraviti potrebne proračune. No, pitanje se sporo rješavalo pa je Konzervatorski ured urgirao, jer ako se to ne bi utanačilo do kraja godine, državna sredstva bi se morala utrošiti u druge svrhe. Župski upravitelj Velog varoša Marko Kalogjera je 20. lipnja napustio tu dužnost, a naslijedio ga je don Ante Milić, koji je preuzeo i te poslove.

Na jugozapadnoj uzvisini Marjana na lijepom položaju, odakle se pruža širok pogled na more, nalazi se *crkvice sv. Nikole de pedemontis* zaštitnika pomoraca. To je jednostavna građevina sa zvonikom na preslicu, podignuta još u XIII. stoljeću u romaničkom dobu. Početkom XX. stoljeća bila je potpuno zapuštena. Jedino se jedanput na godinu, na Dan sv. Marka, ondje pjevala misa, kad bi težaci u procesiji išli "na brdo". Odatle bi župnik Velog varoša blagoslivljao split-

sko polje. Marna uprava Društva "Marjan" koja je upravo bila dovršila ugodnu šetnicu uz obronak brda ispod Židovskog groblja, uredila je crkvicu godine 1919. Očistila je i poravnala zemljište oko nje, a unutrašnjost je obojila i postavila sliku sv. Nikole koju je izradio Anđeo Uvodić. U subotu 6. prosinca otpjevana je misa i blagoslovljena slika, zalaganjem nove Bratovštine Sv. Mikule, koja je preuzela na sebe skrb i održavanje svetišta. Zimsko jutro bilo je sunčano i ugodno, što je svečanosti privuklo veliki broj ljubitelja Marjana. Ugođaj starinskih zidova upotpunjavala je tišina i intimnost položaja, miris kadulje koja je rasla između okolnog kamenja.

Službu Božju predvodio je H. Lugher, a biskup Juraj Carić održao je svečanu besjedu, istaknuvši da se u filistarsko doba ipak nalazi toliko ljubitelja Božje prirode, koji su tu, oslobođeni svakodnevnice gradskog života, podigli svoj duševni i tjelesni pogled. Također je pohvalio i zamisao da se taj lijepi predjel stavi pod zaštitu morskog parca. Nakon mise bratovština je počastila nazočne zakuskom u restoranu.²⁵

Pri uređenju crkvice sv. Nikole 1919. godine bio je šiljasti oblik svoda žbukom preuređen u polukružni, pa je tako građevina izgubila jedno od svojih obilježja važno za datiranje. Kada se 1920. pripremao pripravač njezina malog zvonika na preslicu, Bulić je upozorio upravu Društva "Marjan" na pogrešku, te da se slične preinake ne bi smjele dogoditi kod zvonika, koji također ima prelomljeni završni luk. Odgovoreno mu je da se to ni u kojem slučaju neće dogoditi. Isto je tako primijetio da bojadisanje unutrašnjosti uz uporabu narodnih motiva, kako je izvedeno, ne pristaje crkvi. Kako je Društvo "Marjan" pripremalo predavanje s pregledom pošumljavanja i uređenja putova na brdu, Bulić je 6. travnja upozorio na to da je zadnja vijest o crkvi iz 1657. godine, kada su Turci ubili njezina čuvara.²⁶

Dana 22. lipnja 1921. godine postavljena je na crkvicu sv. Nikole spomen-ploča na kojoj se navodi njezina gradnja 1218., oštećenje od Turaka 1673. i popravak 1919. godine. Lijepa svečanost priređena je na Sv. Nikolu 6. prosinca 1921. Prisustvovali su joj dr. J. Račić i članovi uprave Društva "Marjan" te bratimi Sv. Nikole. Crkva je bila dupkom puna. Misu je na staroslavenskome otpjevao don V. Brajević

uz pomoć počasnog kanonika H. Lughera. Među gostima su bili dalmatinski namjesnik dr. Stevo Metličić, Lujo Vojnović i drugi. Poslije mise sudionici su otišli u dvoranu "Slavije", gdje su prisustovali blagoslovu kruha. Zatim je slijedilo gošćenje kolačima, suhim smokvama i rakojom, te uvečer tradicionalna večera bratima.²⁷

U najromantičnijem dijelu Marjana, ispod strmih hridina na zapadnom kraju brda, na zabitnom i slabo pristupačnom mjestu podignute su crkvice sv. Jere i Betlem. Svoj postanak zahvaljuju tradicijama pobožnih obreda hodočašćenja i pustinjačkog života. Donedavno je još u puku bilo živo predanje kako je sam sv. Jere, zaštitnik Dalmacije te otac kršćanske askeze i pustinjaštva, boravio u špiljama na Marjanu, ondje gdje su poslije podignute crkvice.

Crkvice sv. Jere, potječe iz druge polovice XV. stoljeća, a podignuta je na mjestu starije crkvice. Imala je bratovštinu, ali je u novije vrijeme zapuštena. Konačno je početkom 1920. odlučeno da se popravi. Konzervatorski ured u tu je svrhu stupio u pregovore s bratovštinom, te je 13. lipnja održan sastanak kojemu su prisustvovali Frane Bulić, dr. Mihovil Abramić, Marin Kovačev, župan, Ivan Dumanić, starješina bratovštine sv. Jere, te Dragičević, blagajnik bratovštine sv. Nikole. Bulić je za popravak crkvice sv. Jere i sv. Nikole obećao dodijeliti iz državnih sredstava određenu svotu. Odlučeno je da Dragičević i Radica pregledaju obje crkvice i naprave trebovnike za najnužnije radove. Pošto je materijal tada bio dosta skup, predloženo je da se malo pričekava dok cijene budu niže. Utvrđeno je da su crkvice bez zvona. Bulić je obavijestio da ih u Arheološkome muzeju ima 3-4 i da će svakoj crkvići prepustiti po jedno. Tako bi se novac koji je župnik držao za nabavu zvona, mogao upotrijebiti za popravke.

Bulić je zajedno s M. Radicom i M. Kovačevim, članovima bratovštine pregledao 11. rujna 1920. crkvicu sv. Jere kako bi utvrdili što je najpreče da se napravi. Obećao je potporu od 3000 kruna. Budući da je te godine, 30. rujna, padala 1500. obljetnica sv. Jeronima, bratovština se obvezala da će radove izvesti do tog dana, a da će proslava biti svečanija nego obično, uz čitanje životopisa sveca prije mise. Župski ured sv. Križa zamoljen je da u tome bude pri ruci.²⁸

Družba pustinjaka kanila je 1922. izvesti neke radove u okolici crkvice sv. Jere. Predlagalo se da se sruši kameni zid na kojemu su vrata za ulaz u dvorište, a iznad se nalazi renesansni reljef sv. Ivana. Naime, željelo se proširiti put do crkvice, a da bi dvorište bilo pristupačnije pred njim postaviti nekoliko stuba. Konzervatorski ured odlučno se suprotstavio tom naumu. Htjelo se također srušiti stare stube kojima se s puta ulazi u crkvu s južne strane. Uprava Društva pustinjaka na čelu s Kolumbatovićem sazvala je zbog toga 28. svibnja sastanak. Prisustvovali su mu i dr. Ljubo Karaman te predstavnik Društva "Marjan". Ni s drugim prijedlogom konzervator se nije složio, uz obrazloženje da su stube, iako nisu od veće vrijednosti, elementi koji pridonosi slikovitosti ambijenta. Prolaz se mogao riješiti malim pomicanjem puta.²⁹

Na dan 20. listopada 1931. crkvicu sv. Jere posjetili su Bulić i Karaman jer su je bratimi kanili popraviti. U ime bratovštine nazočan je bio Mile Radica. Sporazumjeli su se da se krov može urediti, ali tako da se postave kupe. Inženjer Manola je obećao da će ih dati Općina. Odobreno je da se pod od opeka zamijeni kamenim pločama. Imao je ostati drveni strop s kasetama koje treba nanovo uokviriti. Slike s prikazom pakla, koje je prema predaji prije pola stoljeća naslikao splitski umjetnik Voltolini, mogle su se skinuti i dati muzeju na čuvanje. Umjesto njih trebalo je postaviti slike pakla domaćeg slikara Mirkovića. Reljef na oltaru koji je bojadisan i trebao je ostati takav. Utvrđeno je da se ispod te boje ponegdje nazire starija, što se moralo ostaviti vidljivim. Sve ostale dekorativne radove imao je izvesti umjetnik koji će napraviti slike. Konzervatorski ured nije imao sredstava da pomogne radove, ali bi to mogao učiniti eventualno u 1932.-33. godini.³⁰

Dana 8. veljače 1932. poslao je Konzervatorski ured Bratovštini sv. Jere obećanih 2000 dinara za popravak crkvice, s time da ga se obavijesti kada će radovi započeti. Isto je tako iz novog proračuna još nagoviješten još toliki iznos. No, kredit za stare crkve bio je brisan u novom proračunu pa je Karaman 21. ožujka dostavio još nešto novca iz kredita tekuće godine. Konzervatorski ured je 7. travnja obavijestio Prosvjetno odjeljenje Banske uprave u Splitu da je bratovština usp-

ješno završila popravak. Ukupni trošak iznosio je 40.000 dinara, u što je uključeno 1612 dinara koje je dodijelio Konzervatorski ured.³¹

Crkvice Betlem na Marjanu podignuta je u doba Marka Marulića, oko 1500. godine, kada je ponovno oživio život pustinjaka, a na uspomenu boravka sv. Jere u Betlemu. Nalazi se oko 300 m istočnije od njegove glavne crkvice. To je jednostavna građevina pokrivena svodom prelomljena profila. U njoj je kameni oltar s reljefima. U sredini je prikaz Kristova rođenja, sa strana su sv. Jere i sv. Ante Pustinjač, a iznad, u timpanonu, je Raspeće. Radi se o zanimljivom djelu domaćeg majstora iz doba renesanse kada su se kod nas još uvijek miješale gotika i renesansa.

Poslije rata crkvice je bila zapuštena. Vrata su joj razvaljena pa je služila kao staja, gdje su se sklanjali pastiri i njihove životinje. Početkom 1920. pao je na pod arhitrav reljefne ikone, a čitav je reljef bio išaran potpisima posjetitelja. Zato se Bulić obratio Župskom uredu u Velom varošu da se umjetnina popravi. Obratio se potom ravnatelju dijecezanskog sjemeništa. Naveo je kako crkvicu treba popraviti i privesti je bogoslužju ili je porušiti. Ako je Sjemenište ne bi moglo održavati, predložio je da se daruje Pokrajinskome konzervatorskom uredu, koji bi je ustupio Bratovštini sv. Jere, uz uvjet da je ona uredi i čuva. Nakon toga Bulić je dao popraviti vrata. Jedan ključ je zadržao, a drugi 10. siječnja 1921. poslao Bratovštini sv. Jere.³²

Konzervatorski ured u nekoliko je navrata 1920. godine dao 13.508 kruna za popravak crkvice sv. Jere i Betlema. Prva je ubrzo obnovljena, ali druga nije. Nastupila je 1922. godina, a još uvijek nije bila pokrivena crijepom, premda je za to u lipnju 1921. bilo dodijeljeno 6.250 kruna. Oltar nije očišćen, a različiti materijal ležao je po podu. Zbog toga se konzervator 18. siječnja obratio Bratovštini sv. Jere u Velom varošu, da se crkvice uredi i uklone natpisi s njezinih zidova. Kako bratovština i dalje nije ništa poduzimala, Bulić je 15. studenoga 1923. zaprijetio da će, ako se pokrivanje ne izvrši do Božića, oduzeti darovani crijep i upotrijebiti ga na drugome mjestu. Crkvicu je trebalo urediti čim prije, to više što je izgrađen put do nje pa je postala mnogo posjećenija.³³

Na južnoj strani Marjana, ispod crkvice sv. Jere, nalazi se *crkvice Gospe od Sedam žalosti*. Bila je vlasništvo Kaptola stolne crkve. Za njezino održavanje brinula se obitelj Marasović iz Velog varoša. Građani Splita onamo su često navraćali, osobito u vrijeme korizme. Odmah više crkvice je vododerina kojom se skupljala voda od crkvice sv. Jere i Betlema pa je za kiša oštećivala put uz crkvicu i nanosila mnogo štete okolnom obradivom zemljištu. Kako je godine 1920. crkvice sv. Jere već bila uređena, a pripremala se i obnova crkvice Betlem, željelo se popraviti taj put koji se od ceste penje pokraj crkvice Gospe od Sedam žalosti do Sv. Jere i Betlema. Predlagalo se da se potok prebaci s istočne na zapadnu stranu Gospine crkvice, preko zemljišta Kaptola, koju je obrađivao Ante Tomić iz Velog varoša. Iz tih razloga se Konzervatorski ured obratio na crkvenu vlast da se ustupi 600 m četvornih zemlje. Time bi se uredio okoliš crkvice, a obitelj Marasović je namjeravala taj dio pošumiti. Inače, u to je vrijeme zapažen interes stanovnika Velog varoša za uređenje crkvice na Marjanu. Razlog su, pored vjerskih razloga, bile i želje da se stvore prikladna mjesta za okupljanje uz razgovor pa i skromno gošćenje. O tome je raspravljao Kaptol na zboru 27. prosinca 1920., ali molba nije bila prihvaćena.³⁴

Crkvice sv. Luke nalazi se u donjem dijelu Velog varoša. Prvi put se spominje početkom XV. stoljeća. Građena je u skromnom renesansnom obliku. Bulić je 3. lipnja 1920. posjetio crkvicu i opazio da je njezina unutrašnjost u lošem stanju i da je zapuštena. Kako je u njoj bio jedan lijepi bareljef iz XV.-XVI. stoljeća i drveno raspelo iz XIII.-XIV. stoljeća, a i oltar je trebalo popraviti, Konzervatorski ured je bio spreman dodijeliti novčanu pomoć. No crkva je i dalje propadala. Krov joj je bio trošan pa je vlaga uništila dobar dio drvenog stropa, a sa zidova je otpadala žbuka. Njezina bratovština utemeljena je još 1750. godine, ali je bila spala samo na tri člana, jer su drugi pomrli. Po statutu nije mogla dalje ni opstojati, jer nije bilo dovoljno članova za konstituiranje uprave. Tako bratovština nije bila u stanju opsluživati crkvicu, a kamoli je popravljati. Osim toga, susjedi su tik uz nju držali staje za domaće životinje. Imovinu je Bratovština već davno bila rasprodala i potrošila, a da o tome nije nikome položila račune. Iz tih

se razloga Župski ured sv. Križa 20. listopada 1925. godine obratio Konzervatorskom uredu molbom da se crkvice popravi, posebno stoga što su u njoj vrijedne slike i arhiv Bratovštine. Predloženo je da se crkvice oduzme Bratovštini i povjeri na bolje čuvanje i održavanje, župskoj crkvi sv. Križa. Istog dana zamolio je Nikola Mitrović konzervatora Bulića da ga sa županom Bratovštine sv. Luke primi na razgovor u vezi s nastalim problemom.³⁵

Crkvice sv. Filipa i Jakova, na zapadnoj strani splitske luke pod Marjanom, je renesansna građevina. U njezin zid ugrađen je kameni ulomak ukrašen pleterom, što ukazuje da je tu bila crkvice još u ranom srednjem vijeku. Osim toga, tu je natpis s prikazom obućarskog alata, jer se za nju nekad brinula bratovština postolara. Budući da je crkvice bila ruševna, a uz nju je trebalo urediti ulice, Općinsko upraviteljstvo ju je u sporazumu s Biskupskim ordinarijatom 1923. godine namjeravalo ukloniti. Konzervatorski ured je zahtijevao da se ulomci s nje sačuvaju, a zgrada fotografira kako bi bar tako sačuvala uspomenu na nju. Ipak, do rušenja nije došlo.³⁶

Crkva sv. Mande podignuta je na istočnom obronku Marjana. Njezin današnji oblik mogao bi se datirati u XVII. stoljeće, ali je zasigurno starija. Iza ratnih vremena, 1924. godine počele su se ponovno obnavljati lijepe stare svetkovine pokrovitelja splitskih predgrađa. Tako je 22. srpnja oko te male crkve proslavljen, po nekadašnjem običaju, dan svete. Cijeli prostor oko crkve i dobra polovica Pliinarske ulice bili su puni svijeta, većinom iz Veloga varoša. Veselili su se što ponovno mogu svetkovati uz tradicionalnu kupnju kolača.³⁷

Crkvice sv. Mikule na Stagnji najstarija je i najvažnija u predgrađu Veli varoš. Sagrađena je još u ranome srednjem vijeku. Arhitektura joj je vrlo razigrana pa unatoč malim dimenzijama, djeluje monumentalno. Nad tlocrtom u obliku upisanog križa se na četiri stupa izdiže kupola. Kako je crkvice bila u lošem stanju, godine 1924. pristupilo se pripremama za popravak. Majstor Božidar Zlodre izradio je troškovnik. Trebalo je urediti cijeli krov, unutrašnjost zidova ožbukati te obnoviti stube na ulaznim vratima. Osim toga, predviđeno je čišćenje stupova u unutrašnjosti koji nose kupolu, a bili su premazani uljanom bojom. Nakon toga trebalo je bojadisati unutrašnje zidove,

prozore, kor i strop ispod njega. Ukupni trošak po predračunu iznosio je 5.780 dinara. Oko radova su se brinuli Stipe Tomić pok. Mate i Duje Reić Lovrin veliki sudac crkve sv. Mikule. Poduzetnik bojadisarskih radova bio je August Muljačić. Predračun koji je on podnio iznosio je 3.600 dinara. Konzervatorski ured preuzeo je trošak čišćenja stupova od boje i bijeljenje zidova vapnom. Obećani doprinos iznosio je 2.500 dinara. U studenome 1925. izvedeni su popravci u unutrašnjosti crkvice. Tijekom vremena zidovi su bili pokriveni raznim neukusnim dekoracijama koje su tada uklonjene pa je crkvi vraćena prvobitna jednostavnost.³⁸

I tijekom 1932. godine uređivala se crkvice sv. Mikule. U svibnju su se bojadisali zidovi. Karaman je upozorio kako se do pojedinosti rad mora izvesti tako da odgovara povijesnoj važnosti spomenika. Bojadisanje je izvedeno jednostavno, u dva tona, pri čemu su konstruktivni dijelovi istaknuti tamnijom bojom. Iznad kapitela stupova nešto su prije postavljene električne svjetiljke, u obliku malih kandelabara. Po uputama konzervatora Bratovština ih je dala skinuti pa je time crkvice dobila na izgledu. Prigodom radova otkriven je na dovratniku bočnih vrata s unutrašnje strane natpis iz XI. stoljeća. Na njemu se spominje da su crkvicu gradili neki Ivan i njegova žena. Konzervator je predložio da se natpis okrene prema vani, kako bi bio vidljiv. Kako je Bratovština bila siromašna, obratila se za pomoć Bansknoj upravi u Splitu. Trebalo je podmiriti troškove popravaka koji su iznosili 3.500 dinara. Konzervatorski ured je 7. lipnja podupro molbu, no odgovoreno je kako za to u budžetu nema mogućnosti.³⁹

Zidar Krstulović popravio je početkom 1935. godine krov crkvice sv. Mikule, tj. zamijenio neke stare grede i kupe na njemu. Za to je utrošeno 888 dinara. Član bratovštine Krstulović zatražio je početkom 1936. od Konzervatorskog ureda dozvolu da se postojeći pod u sakristiji crkvice zamijeni teraco-pločicama. Budući da se radilo o sporednoj prostoriji i k tome iz kasnijeg vremena, to je odobreno.⁴⁰

Crkvice Betlem na južnoj strani Marjana spominje se u XIV. stoljeću. To je jednobrodna građevina, sa zvonikom na preslicu nad glavnim pročeljem i pravokutnom apsidom na istoku. Početkom XX. stoljeća potpuno je zapuštena. Obnovljena je 1927. godine zaslugom

Društva "Marjan". Tada je restauriran drveni reljef na oltaru i popravljen zvonik. Ponovno je blagoslovljena 21. prosinca. Obred je vodio biskup Kvirin Klement Bonefačić, uz pomoć župnika Velog varoša Ante Milića. Prisustvovali su prijatelji Marjana, među kojima veliki župan Perović i dr. Jakša Račić. Na Božić ujutro je bila svečana misa, koju je predvodio profesor teologije M. Grković, a nastupio je zbor "Guslar", pod vodstvom mo Josipa Hatzea. Na lijevom zidu ugrađena je spomenploča s posvetnim natpisom koji je sastavio J. Barač. Tako je crkva ponovno otvorena pobožnostima i oživljena je jedna stara tradicija.⁴¹

Na križanju Kamenite i Bilanove ulice u Velom varošu bila je stara i jednostavna kapelica iz XVIII. stoljeća. Radi proširenja ulice i provođenja kanalizacije 1932. godine, morala se pomaknuti nekoliko metara. Ostala je posve jednaka, a na njoj je ponovno uzidan ulomak iz kasnogotičkog vremena s likom anđela ispod luka. Radovima na ulici upravljao inž. Karlovac, koji se pobrinuo i za kapelicu.⁴²

U predjelu Spinut nalazi se *crkva sv. Marije*, koja potječe još iz starokršćanskog vremena i o njoj se brinula vrlo stara bratovština. U srpnju 1933. njezin član dr. Krunoslav Bego, odvjetnik u Splitu, obratio se Konzervatorskom uredu radi njezina uređenja, a u sklopu obnavljanja mnogih crkva u to vrijeme. Bratovština je donijela neke odluke pa ju je zanimalo stručno mišljenje konzervatora. U vezi s tim F. Bulić i Lj. Karaman su 16. srpnja posjetili crkvicu. U njoj su, pored bizantske Madone iznad glavnog oltara, zatekli još četiri slike kasnobizantinskoga tipa na drvu, s pozlaćenom pozadinom. Na trima je prikazana Gospa, a na četvrtoj sv. Ante, koji je, po Karamanovu mišljenju bio više zapadnjačkoga slikarskog tipa. Bratovština je zamoljena da te slike stavi na vidljivo mjesto, bliže oltaru, i odatle makne bezvrijedne oleografije. Preporučeno je da se prigodom bojadisanja unutrašnjosti zamijeni tadašnja dekoracija, koja je više odgovarala privatnom stanu, uzrocima prikladnim karakteru crkve. Isto tako je sugerirano da se očiste od boje kameni dijelovi u unutrašnjosti i na pročelju crkve. Dopušteno je da se po potrebi otvore još dva jednostavna prozora u prednjem dijelu crkve, koja sigurno nije sačuvala izvorno stanje već je tijekom vremena produžena.⁴³

Crkvice u Spinutu zahtijevala je daljnje popravke. Zato je 1936. godine Palmira Bego, predstavnica društva Gospe od Spinuta, zamolila Konzervatorski ured da preuzme na sebe radove. Karaman je pristao, ako se ne bi radilo o nekom većem izdatku, i zatražio da mu se podnese troškovnik. No nešto kasnije mu je javljeno kako Bratovština hoće da se njoj dodijeli novac. Radilo se vjerojatno o nekom sukobu tih dvaju društava pa je Karaman zatražio od Biskupskog ordinarijata neka razjasni kompetencije kako bi iz proračuna dao prinos za popravak.⁴⁴ Dana 12. veljače 1937. poduzetnik Mate Reić izradio je troškovnik. Predvidio je izmjenu cijeloga pokrova od kupa, obnovu ispuna fuga između kamenih blokova zidova te popravak prozora i vrata uz bojadisanje uljenom bojom. Za taj posao tražio je 2.000 dinara. Konzervatorski ured je sa svoje strane obećao doprinos od 500 dinara.⁴⁵

Na rtu Marjana iznad hridi u slikovitom krajoliku stajale su ruševine *crkvice sv. Jurja*, sagrađene još u VIII.-IX. stoljeću. To je jednostavna nadstvođena građevina s polukružnom apsidom na istoku. Spominje se prvi put godine 1275. u dokumentima iz vremena kada su Splitom vladali hrvatski knezovi Šubići. Crkva je svratila na sebe pozornost jer su se u njezinoj blizini tražili ostaci rimskog hrama božice lova Dijane. Bili su joj sačuvani zidovi i prelomljeni svod. S krova su otpale ploče, apsida je bila dijelom porušena, a pročelje je nestalo.

Godine 1933. uprava Društva "Marjan" pomišljala je da ostatke crkvice poruši i obnovi Dijanin hram. Navodno je i uprava nedalekog Biološko-oceanografskog instituta tražila da se crkvice odstrani. Te priče su ponukale Konzervatorski ured da se obrati Općini kao vlasniku kako bi se to spriječilo. Navedeno je da se radi o spomeniku naše prošlosti, a nije na putu, pa nikome ne smeta. Sama ideja o rekonstrukciji rimskoga hrama ocijenjena je neprimjerenom. Prigovoru da je crkvice sv. Jurja ruševina te da joj je naročito apsida u slabom stanju moglo se lako doskočiti. Konzervatorski ured obećao je doprinos za njezin popravak, s time da se tu eventualno ponovno uspostavi bogoslužje, a okoliš zasađi čempresima. Općina je iznijela to pitanje pred Građevni odbor, koji se na sjednici 14. prosinca 1933. suglasio s prijedlogom konzervatorske službe. O svemu je obaviještena uprava Instituta kao mogućeg korisnika

i investitora. Dana 10. siječnja 1934. odgovoreno je kako je Institut suglasan sa zamisli, ali da ne može preuzeti trošak obnove jer i sam upravo gradi vlastitu zgradu. I Općinska uprava je na sjednici 22. veljače u načelu prihvatila prijedlog.⁴⁶

Na vijest da se Općinska uprava složila s popravkom crkvice sv. Jurja, Karaman je u ožujku 1934. predložio donaćelniku Ivaniševiću da se sazove sastanak kojem bi prisustvovali konzervator, predstavnik Društva "Marjan" i predstavnik Oceanografskog instituta dr. Ercegović. Trebalo je donijeti zajedničku odluku. Karaman je predložio da trošak obnove preuzme Konzervatorski ured i Općina, Društvo "Marjan" da se pobrine za zelenilo, a Institut da preuzme obvezu održavanja crkvice. Dana 14. ožujka održana je sjednica Građevnog odbora. Prema prijedlogu Konzervatorskog ureda trebalo je ponovno sazidati ruševnu apsidu, popraviti krov, očistiti i posuti šljunkom pod u crkvici te urediti okoliš sadnjom zelenila. No, radovi su odgođeni, jer je Konzervatorskom uredu u zadnji čas brisan dobar dio dotacija.⁴⁷

Profesor dr. Vale Vouk iz Oceanografskog instituta izjavio je 17. srpnja 1934. da je voljan naći sredstva i mogućnost da se crkvice uredi. Izradu nacрта namjeravao je povjeriti arhitektu Horvatu, koji je radio na izgradnji zgrade Instituta. Predloženo je da se održi sastanak kojem bi prisustvovali arhitekti P. Čulić i F. Kaliterna u ime Građevnog odbora, konzervator Lj. Karaman, župnik Velog varoša Banić, predstavnik Društva "Marjan" te arh. Horvat, no tada nije bilo uspjeha.⁴⁸

Za radove na crkvici sv. Jurja Ispostava banske vlasti je godine 1940. odobrila 7.000 dinara. Arhitekt Marko Markovina zadužen je da izradi troškovnik i to u dvije varijante. Po prvoj, ako bi crkvice bila u sklopu funkcija na otvorenome, pokrio bi se samo krov pločama i ozidao dio apsida, a pročelje bi se zatvorilo željeznom rešetkom. U drugom slučaju ozidalo bi se i pročelje. Predviđeno je da se tom prigodom istraži ima li u neposrednoj blizini tragova hrama božice Dijane koji je spominjao povjesničar Ivan Lučić u djelu "Memorie storiche di Tragurio", iz XVII. stoljeća. Šef odsjeka Ispostave banske vlasti u Splitu inž. Buić je predložio da se posao povjeri režiji Odjela za tehničke radove jer za to on ima stručne radnike. To je 18. travnja

1940. po naredbi povjerenika odobrio načelnik Odjela inž. Lucijan Stella. Uvidom na licu mjesta ustanovilo se da odobrena svota neće biti dovoljna. Po troškovniku koji je izradio Vilko Zuppa, trebalo je čak 22.500 dinara. Da bi se to riješilo, Konzervatorski ured je sazvaio sastanak zainteresiranih strana na čelu s gradonačelnikom. Dana 14. siječnja 1941. godine bio je kod crkvice sastanak predstavnika Konzervatorskog zavoda, Arheološkog muzeja, Poglavarstva, Društva "Marjan", Oceanografskog instituta, Odsjeka za tehničke radove Banke ispostave i Odsjeka za turizam kako bi se odredile pojedinosti popravka i pronašla sredstva. Razne ustanove odmah su odredile dati pripomoć u iznosu od 5.000 dinara, pa je Karaman zamolio i ostale da svaka upalti toliko. Nažalost, svi ti dugotrajni naponi nisu dali rezultata, jer je izbio rat. Tek u razdoblju 1972. do 1996. godine crkvice je restaurirana i uređena.⁴⁹

LUČAC I ISTOČNI DIO POLJA

U predgrađu Lučac na križanju današnje Petrove i Radovanove ulice nalazila se *crkvice sv. Petra Starog* i oko nje groblje. Više ne postoji, napuštena je polovicom XIX. stoljeća. Prema sačuvanim ulomcima pretpostavlja se da je građena na prijelazu IX. u X. stoljeće. Crkvinarstvo je 1923. povjerilo jednome domaćem umjetniku popravak nekih starih slika koje su potjecale iz crkvice. To je učinjeno bez znanja Konzervatorskog ureda, koji je 12. srpnja uputio prigovor na takav postupak. Isto tako, neki stanovnik Lučca je dojavio kako tadašnji vlasnik Mate Čulić ruši stare grobove s natpisima i grbovima, a s posmrtnim ostacima nedolično postupa. Stoga je 11. listopada bio na licu mjesta profesor Ante Grgin i upozorio vlasnika bivše crkvice da takve nalaze mora prijaviti Kotarskom poglavarstvu i Konzervatorskom uredu. Posjetio je i kotarskog liječnika dr. Suića te župnika Lučca don Herkulana Lugera. Ukazao im je na to da se nastavlja s iskopavanjem grobova. Sada su sve kosti stavljane u jednu grobnicu, odakle su prenesene na sustipansko groblje. Utvrdio je da je bilo 18. grobova, većinom bez natpisa i povijesne vrijednosti.⁵⁰

Crkvice sv. Roka u predgrađu Lučac sagrađena je u XVII. stoljeću,

u vrijeme haranja kuge u Splitu. Težaci tog predjela podigli su je u teškoj nevolji, utječući se milosti sveca zaštitnika od bolesti. Održavanje crkvice preuzela je Bratovština sv. Roka, koja ju je tijekom nekoliko stoljeća držala urednom koliko su to prilike dopuštale. Bratovština je uživala ugled osobito u predgrađima Lučac i Manuš. Osim bratima oko crkve su se okupljali i dobročinitelji, koji su prinosili pomoć uplatama za tradicionalni kruh koji im se nosio na kuću svake godine. Bratovština je priređivala godišnje dvije vjerske svečanosti, i to na dan sv. Roka i osam dana potom upriličavanjem mise za dobročinitelje. Mnogima je iz djetinjstva ostala u sjećanju lijepa procesija koja je na svečev dan prolazila ulicama Lučca. U njoj su se nosile velike košare iz kojih se prisipala brnistra. O tim prilikama bratimi su se sastajali u svojoj prostranoj dvorani da se u srdačnom razgovoru i uz skromno čašćenje nađu zajedno.

Bratovština sv. Roka tijesno je vezana s poviješću grada. Iz izvještaja nadbiskupa Stjepana Cosmija za venecijanske uprave vidi se da je u crkvi našao svećenika glagoljaša koji je poučavao djecu ilirskom jeziku. U vrijeme borbe za pohrvaćenje Splita Bratovština je vrlo rano postala uporištem Narodne stranke. Jedan od osnivača dobročinitelja bio je dr. Ante Trumbić, s kojim je Bratovština uvijek održavala tople i srdačne veze. U starije vrijeme bratimi su bili samo težaci, dok je među dobročiniteljima od početka bilo građana i intelektualaca. Ali otkako su težački sinovi u novije vrijeme sve većeg razvitka grada pošli u škole i na obrte, među njezinim članovima je bilo trgovaca i prosvjećenih ljudi.

U vrijeme Prvoga svjetskog rata crkvice je bila prilično zapuštena. Kada je nastupio mir, prvi se za njezino uređenje zauzeo predsjednik dobročinitelja i poslije župan Šime Jelaska, ugledni trgovac. Njegovim nastojanjem i pod njegovim nadzorom promijenjena su trošna vrata, crkvice je obojadisana, a popravljeni su i zvonik i kor. Ipak, ovi manji radovi nisu bili dovoljni pa je uprava bratovštine 1930. godine odlučila da je iznutra i izvana potpuno obnovi. Izvedeni su opsežni radovi, opet pod paskom Jelaske. On je sa svoje strane darovao materijal i platio izvođenje pregrade i stuba od mramora i bijelog kamena pred oltarom. Za obnovu crkve dali su novčane priloge

mnogi građani, posebno bratimi. Najvećom je pomoći priskočio veletrgovac Jakov Čulić, koji je darovao 22.500 dinara. Time je betoniran čitav pod crkve i predvorje. Potrošeno je ukupno 60.000 dinara. U znak priznanja za plemeniti čin u studenome je Bratovština jednoglasno izabrala Čulića počasnim članom.⁵¹

No, ti radovi u srpnju su izvedeni bez prethodnog sporazuma s Konzervatorskim uredom. Zamjereno je s te strane da je unutrašnjost crkvice oslikana neumjesnim ornamentima koji su kvarili njezin izgled.⁵²

Istočno od grada prostiralo se donedavno prostrano i plodno polje obraslo vinogradima. U slobodnoj prirodi bilo je nekoliko crkvice. Danas su tamo velike zgrade naraslog Splita.

Među tim svetištima ističe se skromna *crkvice sv. Lovre od Pazdigrada*. Čini se da je sagrađena u IX.-X. stoljeću. U njoj se čuva svečev kip. On je negdje do sredine XIX. stoljeća bio uzidan na pročelju stare splitske vijećnice na Narodnom trgu, gdje je bila i kapela sv. Lovre. Skulptura je izvorno bila bojadisana, ali je u poslijeeratnim godinama nezgrapno prebojena. Antependij oltara s motivom pletera vjerojatno je pripadao starijoj crkvisi na tom mjestu i bio dio njezine oltarne pregrade. Inače, u okolici tog nekoć slikovitog mjesta vidjeli su se ostaci nekih starijih građevina.

Dana 10. kolovoza 1926. posjetio je Karaman crkvicu sv. Lovre. Pregledao je antependij. Na oltaru je bio kip sveca koji je po kazivanju Ivana Lulića Draguna onamo donesen prije 70 godina. Čulić je ostao jedini od nekadašnje bratovštine i kod njega se nalazio ključ. Crkvice se otvarala 10. kolovoza, na svečev dan. Kaptol bi tom prigodom slao svećenika koji bi očitao misu. Drugi put se to činilo u proljeće. Crkvice je trebala popravak krova i žbuke zidova u unutrašnjosti koja je mjestimično otpala, a valjalo ju je i obojiti. Karaman je tada zabilježio Čulićevu priču da su prije više godina došli onamo težaci, koje je predvodio neki Židov i počeli kopati u crkvi i oko nje. Navodno su tražili blago, jer se u narodu pričalo da je sv. Lovre arhidakon pape Siksta II. ondje ostavio blago da se podijeli siromasima.⁵³

Pitanje popravka crkvice sv. Lovre pokrenuto je još 1928. godine. Kaptol je kao vlasnik pristao ustupiti je Općini, uz obvezu da se u njoj svake godine služi misa na blagdan patrona. Za problem je bio poseb-

no zainteresiran prepozit dr. Jakov Ćuka. No, zbog nastalih promjena u Općinskoj upravi akcija je bila prekinuta.

Crkvicu je dao popraviti Konzervatorski ured, ali je i dalje ostala zapuštena. Služila je čak kao staja. U ljeto 1930. godine ponovno ju je posjetio Karaman. Zatekao je obijena vrata, a u unutrašnjosti veći broj ovaca. Propitao se tko je vlasnik životinja pa je saznao da je to neki Frane Alujević. Konzervator se odmah obratio Hrvatskome društvu za istraživanje domaće povijesti "Bihać", kao nadležnom, da se odmah poduzmu najoštrije mjere protiv tom nekulturnom uništavanju hrvatskog spomenika.

No, kako je stanje bilo akutno, o njemu se raspravljalo na XXX. redovnoj sjednici Općinskog vijeća održanoj 8. travnja 1932. godine, uz sudjelovanje dr. J. Račića. Prijedlog o hitnosti uređenja podnijelo je humanitarno društvo "Strossmayer" u ime svojih 250 članova. Odlučeno da se sklopi ugovor sa Stolnim kaptolom o ustupu crkvice Općini, da se ona uredi, a okoliš zasadi čempresima i proširi poljski put do crkvice. Predsjedatelj, općinski prisjednik Roko Stojanov, stavio je prijedlog na glasovanje i on je jednoglasno prihvaćen.⁵⁴

Za radove na crkvici sv. Lovre Konzervatorski ured je 1932. godine dodijelio Župskom uredu Lučca iz budžeta 3.500 dinara. Popravak je ubrzo izvršen, uz ukupni trošak od 6.000 dinara. Radovi su izvedeni vrlo kvalitetno.⁵⁵

Uređenje te crkvice posebno se namentulo izgradnjom novoga groblja na Tršćenici, nekoliko stotina metara dalje. Po njoj je i groblje dobilo naziv Lovrinac. Ono u početku nije imalo svoju kapelu gdje bi vjernici u blizini grobova svojih pokojnika mogli dati služiti zadušnice. Stoga je odlučeno da privremeno u tu svrhu posluži obližnja crkvice sv. Lovre. Prvi poticaj su dali župnik Lučca Damjan Pavlov i općinski savjetnik Kalist Čulić. Godine 1933. radilo se na prijenosu crkvice u vlasništvo Općine. Na to je splitski Kaptol spremno pristao.

Sastavljen je trebovnik materijala koji se za radove obvezala dati Općina, i to cementa, pijeska, vapna kamena od izvađenog starog uličnog pločnika, zemlje crvenice i starih kupa. Osim toga, trebala je pridonijeti 1.000 dinara. Dogovoreno je da zidarske i manovalske radove plati Konzervatorski ured. U svemu je obaviješten šef I.

upravnog odsjeka, građevni savjetnik K. Čulić, kako bi se izabrao i prevezao materijal. Općina je odlučila urediti put od crkvice do glavne ceste. Izabrana najkraća moguća trasa, jer je postojeći put bio previše krivudav i za kiša neprohodan. Općinska uprava odredila je da taj posao unese u program kulučkih radova i izvede ga što prije. Osim toga, trebalo je urediti i neposredni okoliš crkvice. Vlasnici su ustupili zemljište besplatno.⁵⁶

Odlučeno je da se unutra na zidovima oslikaju četiri freske, od kojih bi dvije prikazivale prizore iz života sv. Lovre, treća, u skladu s novom namjenom crkvice, polaganje Krista u grob, a četvrta Kristovo uskrsnuće. Na sjednici Općinskog upraviteljstva 19. svibnja 1933. prihvaćen je prijedlog Konzervatorskog ureda da se dekoriranje crkvice povjeri Mati Meneghellu. Zatim je na sjednici 3. lipnja prihvaćen naknadni prijedlog da se to učini bogatije. Osim četiri figuralne kompozicije u afresku na bočnim zidovima dodane su slike Krista i Djevice Marije iznad dvaju prozora. Umjetnik je napravio skice koje je odobrio Karaman. Meneghello je posao izveo uz skromnu nagradu. Općina je dodijelila 5.000 dinara, a k tome Konzervatorski ured 2.000, tako da je ukupno određeno 7.000 dinara. Dana 18. kolovoza umjetnik je zamolio Općinu da mu se isplati akontacija. To je učinjeno u visini od 2.500 dinara, prema računu njegova pomoćnika bojadisara D. Malenice, i to njemu osobno.⁵⁷

U svojoj zamisli umjetnik je najprije htio ostvariti čvrstu vezu apside i broda crkve. Stoga je svod, koji je imao šiljastu formu, doveo u polukružan oblik. Po dvije freske na bočnim zidovima dugačke su 2,50 metra svaka i obrubljene tankim jednostavnim drvenim okvirom. Tehnika izvedbe je rustična, a stilizacija jednostavna, uz uporabu toplih boja. Uz još dvije manje freske u četiri su ugla prikazi evanđelista.⁵⁸

Svi radovi su završeni 1933., pred Dan sv. Lovre koji pada na 10. kolovoza. Zidarske i manovalske radove izveli su Luka Dumanić Andrijin i Marin Dumanić Jakovljevi. Radili su 20 dana, za što su primili ukupno 2.400 dinara. Pročelje je ostavljeno u ranijem obliku ožbukano. Krov je popravljen starim crijepom kako se ne bi narušio ugođaj. Drvo za vrata je darovao Jakov Čulić, a besplatno ih je izra-

dio Josip Pijević. Svečano otvorenje crkvice bilo je u nedjelju 13. kolovoza 1933. Toga danas se okupilo mnogo svijeta iz grada i okolice, a autobusno poduzeće pojačalo je svoju liniju. Liturgiju je predvodio kanonik Herkulan Luger, a Zbor sv. Cecilije otpjevao je Mozartovu staroslavensku misu. Nazočni su bili gradonačelnik inž. M. Karagotić, donaćelnik Ivanišević i prisjednik L. Draganja. Konzervatorski ured izdao je 16. srpnja 1934. godine Meneghellu uvjerenje da je freske izradio kvalitetno i u dogovorenom roku.⁵⁹

Put koji je spajao crkvicu sv. Lovre s Poljičkom cestom kod novoga groblja gradio se tijekom 1934. godine. Bio je širok šest metara i gotovo ravan, tako da je znatno skraćen. Širio se i prostor oko crkvice, kako bi se slobodno mogla kretati vozila kojih je bio priličan broj, naročito na Blagdan sv. Lovre. Planiralo se produžiti put dalje sve do Žnjana. Uz poljičku cestu i put prema crkvici zasađen je dvoredima. U ljeto 1935. bila je velika suša, a stabla su se slabo zalijevala pa je prijetila opasnost da se potpuno osuše.⁶⁰

Iako je prošlo samo nekoliko godina otkako je propravljena crkvice sv. Lovre, u veljači 1936. dojavljeno je Konzervatorskom uredu da joj je krov u slabom stanju. Na to se Karaman obratio Gradskom poglavarstvu Splita da Tehnički odsjek pregleda crkvicu i po mogućnosti čim prije odstrani nedostatak. Tada nije ništa napravljeno. Stanje se pogoršavalo, krov je propuštao vodu koja je oštećivala freske na stropu. Stoga je Karaman ponovno 12. prosinca 1938. godine urgirao da se nešto poduzme.⁶¹

I *crkvice sv. Mande* bila je osamljena na uzvisini u predjelu Škrape. Sada je i ona okružena stambena naseljem. Vjerojatno potječe još iz srednjega vijeka. U drugoj polovici XVII. stoljeća spalili su je Turci, ali je nešto kasnije obnovljena. Tu su crkvicu, kako svjedoči hrvatski natpis na njoj, sagradili o svom trošku svećenici nižeg klera na mjestu gdje je nekada bila starija crkva. Naime, u srednjem vijeku svećenstvo se dijelilo na aristokratske i demokratske kategorije, na više i niže.

To je skromna crkvice i početkom XX. stoljeća vlasništvo je Kongregacije nižega svećenstva splitskoga Kaptola. Tijekom prvog svjetskog rata služila je kao vojnička stanica pa je pretrpjela mnoga

oštećenja. Ostala je tako zaboravljena i malo je se tko više sjećao. Ipak se našlo nekoliko dobrih Splicišana iz predjela Gripa koji su potaknuli obnovu. Osnovano je Društvo sv. Mande i ono se najprije pobrinulo da sakupi nužne milodare, a zatim pristupu radu.⁶²

Župnik Lučca don Damjan Pavlov posjetio je u svibnju 1933. Konzervatorski ured radi popravka crkvice. Rečeno mu je neka pribavi troškovnik, jer bi mu se moglo dodijeliti 1.000-2.000 dinara. I prokurator svećeničke kongregacije don Marin Kuzmić uputio je sličnu zamolbu. Trebalo je izmijeniti krov, koji je potpuno propao, također izraditi nova vrata te obojiti zidove. U ljeto 1933. prišlo se popravku. I za te radove Konzervatorski ured za Dalmaciju priskočio je u pomoć svojim sredstvima. Sagrađen je i novi put. I tako je nakon duge zapuštenosti u petak 21. srpnja crkvicu i njezino zvono posvetio splitski biskup dr. Kvirin Klement Bonefačić. Čitav kraj od vodovodnog rezervoara do crkvice bio je svečano rasvijetljen. Palio se vatromet i svirala glazba. Sutradan, na Dan sv. Mande, bila je ujutro u 9 sati misa uz pjevanje posebnog zbora, a zatim pogošćenje, na koje su pozvani predstavnici Općine i građanstva.⁶³

Osim uređenja starih crkvice, izgrađene su i neke nove. Kada je sagrađena bolnička osamnica na istočnoj periferiji grada, u njoj je bila i kućna kapela. Blagoslov je bio 13. prosinca 1933. godine. Prisustvovali su ravnatelj bolnice dr. Račić, liječnici te časne sestre sa svojom starješicom S. Teudulom. Biskup Bonefačić je uz asistenciju svećenika Žarka Devića posvetio kapelicu i služio misu na staroslavenskom jeziku. Bogomolja je određena isključivo za redovnice koje su živjele u osamnici. Bolesnici nisu mogli dolaziti u kapelu zbog opasnosti širenja zaraza. Na oltar je postavljen kip sv. Roka zaštitnika kužnih bolesnika, djelo tada već pokojnog umjetnika Ivana Rendića.⁶⁴

I na sjevernoj strani splitskoga poluotoka u polju bilo je nekoliko crkvice. Uz put prema Solinu u predjelu Dujmovača, gdje je po legendi izbilo vrelo vode iz kojega su se napojili nosioci moći sv. Duje iz solinskih ruševina u Split, mala je crkva u čast toga sveca. Današnje

zdanje je iz XVII. stoljeća. Restaurirao ju je biskup Petar Bakić sredinom XVIII. stoljeća. Od zadnjeg potomka te obitelji dospjela je *crkvića sv. Duje* u vlasništvo Anke Muljačić iz Velog varoša. Na prijedlog Konzervatorskog ureda 1917. godine kupio je Kaptol stolne crkve. Crkvića je bila u lošem stanju i propadala. Za rata je bila zatvorena. Kaptol je oklijevao primiti se njezina održavanja zbog teških novčanih prilika. Ipak se 1920. pobrinuo da se u njoj na svečev dan čita misa.

Crkvića sv. Trojice sagrađena je u VIII.-IX. stoljeću nad ostacima jedne starije građevine. Pripada tipu ranosrednjovjekovnih građevina s kružnom osnovom, oko koje je niz od šest polukružnih konha. Iznad je imala kupolu, koja je s vremenom propala. Zidovi su joj bili sačuvani do vrha. Crkvicu je još 1913. nabavilo društvo "Bihać" uz pomoć države i Općine popravio ju je Konzervatorski ured ali je i dalje ostala zapuštena. Služila je čak kao staja. Kako bi se sačuvala od daljnjeg propadanja, pokušala joj se naći neka praktična namjena. Konzervator je 1920. predlagao da bi se zadruga mesara, kojoj je po tradiciji ta crkvića nekad služila, pobrinula za njezino uređenje i privođenje sakralnoj svrsi. Razmišljalo se da se u tu svrhu pokrije drvenim krovom. Nažalost, ta nastojanja nisu dala rezultata. U ljeto 1930. godine Karaman je obišao. Zatekao je obijena vrata, a u unutrašnjosti stado ovaca. Propitao se tko je vlasnik životinja pa je saznao da je to neki Frane Alujević. Konzervator se odmah obratio društvu "Bihać" da hitno poduzme oštre mjere protiv tom nekulturnom uništavanju starohrvatskih spomenika.

Na istoku odmah blizu crkvice vodi put na sjever. Njegova je razina viša od poda crkvice, što je smetalo cjelovitom sagledavanju spomenika s te strane. Konzervatorski ured je predlagao da se put snizi. Godine 1939. otišli na lice mjesta načelnik odjela Banovine Stella, Karaman i Fisković da bi Banovina izvela predloženi rad. Time bi crkvića postala vidljivom u čitavoj visini, a mogla bi se i otvoriti tri prozorčića tipična za gradnju ranoga srednjeg vijeka. Trebalo je popraviti i pristupni put, koji je bio u slabom stanju. Ti radovi nisu nikad izvedeni. Građevina je obnovljena tek 1971. godine.⁶⁵

ZAKLJUČAK

Osiromašenje pučanstva, ratovi protiv Turaka u XVII. i XVIII. stoljeću i nestajanje stare nabožnosti glavni su uzroci propadanja crkvice. Istina, one nemaju veću arhitektonsku vrijednost, ali su dio kulturne prošlosti kraja. Neke od njih ipak imaju zanimljive graditeljske oblike i pomažu razumijevanju umjetničkih strujanja i utjecaja u širem prostornom okruženju, posebno one starije. Druge crkvice podsjećaju na legende u životu svetaca, a u nekima je sačuvano i pokoje vrijednije slikarsko i kiparsko djelo. Nakon Prvoga svjetskog rata pojavilo se življe zanimanje za te crkvice. Osim pobožnosti, jedan od važnih razloga za to je i vraćanje prirodi i romantici. Konzervatorska služba vođena modernim načelima zaštite spomenika zauzimala se za to da se što više očuva njihov stari izgled, intimnost i skromni namještaj. Novine su se unosile samo u posebnim prilikama, nastojeći da budu u skladu s ukupnim ugođajem. No, kod obnove bilo je i primjena romantičarskih motiva, narodnih ukrasa i nekritičkih primjena tehničkih noviteta. U svakom slučaju, prva polovica XX. stoljeća bilo je vrijeme prekretnice, kada su u zadnji čas spašene mnoge crkvice u Splitu i njegovoj neposrednoj okolici.

BILJEŠKE

Kratice

AKU Arhiv Konzervatorskog ureda u Splitu

ND Novo doba, Split

1. AKU br. 54/1920, br. 26/1921. br. 108/1925.
2. T. Marasović, M. Zekan: *Istraživanje ranosrednjovjekovne crkvice sv. Mihovila "na obali" u Splitu*. Starohrvatska prosvjeta, Split, 1982. sv. 12. - AKU br. 22/1920.
3. D: *O Sv. Martinu*. ND 10. XI. 1923. 2. - AKU br. 89/1924.
4. AKU br. 140/1929. i br. 17/1930.
5. AKU br. 50/1930, br. 96/1931. i 233/1932.

6. AKU br. 86/1935.
7. *Naden natpis iz starohrvatske dobe u Splitu*. ND 29. IX. 1930. 3. - *Iz crkvice sv. Martina. Spomen ploča Fr. Buliću*. ND 4. X. 1935. 3. - AKU br. 71 i 91/1935.
8. AKU, br. 58/1924.
9. AKU, br. 155/1929.
10. AKU, br. 108 i 139/1924. br. 7/1925.
11. AKU, br. 7,8 i 19/1924.
12. AKU, br. 61/1926.
13. AKU, br. 126/1931.
14. AKU, br. 60/1934.
15. AKU, br. 16/1940.
16. Deša Diana: *Prilog arhitekturi XIX. stoljeća u Splitu*. Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije, Split, 1980., sv. 21, 700. - *Crkvena svečanost*. ND, 9. X. 1926. 4. - AKU br. 133 i 141/1940.
17. Arsen Duplančić: *Nekoliko splitskih kuća u XVIII. stoljeću*. Kulturna baština, Split, XII/1987., br. 17, 48-50. - AKU br. 16/1928.
18. AKU, br. 48/1930.
19. AKU, br. 166/1929. br. 77 i 142/1933.
20. AKU, br. 152 i 155/1932.
21. *Stare splitske crkvice*. ND 30. VI. 1933. 5.
22. *Crkva Gospe od Zvonika*. ND 22. XII. 1933. 6. - AKU br. 87/1938.
23. Urban Krizomali: *Crkvice sv. Anastazije u Splitu*. Kulturna baština, Split VII/1981. br. 11-12. - AKU br. 111/1939.
24. Ljubo Karaman: *Marjanske crkvice, nekoliko historičkih i umjetničkih podataka*. ND, 26. III. 1932., 25.
25. Stanko Piplović: *Građevine i dobra splitskog sjemeništa*. 300. obljetnica splitskoga sjemeništa i klasične gimnazije. Split, 2000. 317-320. - *Crkvice Sv. Mikule*. ND 4. XII. 1919. 3. - *Sv. Nikola*. ND 6. XII. 1919. 3.
26. AKU br. 20/1920.
27. *Crkvice na Marjanu*. ND, 24., VI. 1921. 3. - *Na crkvi sv. Nikole*. ND 25. VI. 1921. 5. - *Naša crkvice na Sv. Nikola na Marjanu*. ND, 6. XII. 1921., 2 i 3.
28. AKU, br. 33/1920.
29. AKU, br. 23/1922.
30. AKU, br. 171/1931.
31. AKU, br. 30, 53, 59 i 73/1932.
32. AKU, br. 17/1920.
33. AKU, br. 3/1922. i 107/1923.
34. AKU, br. 64/1920.
35. AKU, br. 127/1925.

36. AKU, br. 97/1923.
37. *Svetkovina Sv. Mande*. ND 23. VII. 1924. 4.
38. AKU, br. 85/1924., - br. 162/1925., - *Popravlak crkvice sv. Mikule*. ND 11. XI. 1925. 4.
39. AKU, br. 121, 126, 129, 130 i 144/1932. - *Sv. Nikola u Varošu*. ND, 7. VI. 1932., 5.
40. AKU, br. 33/1935. - br. 8/1936.
41. *Posvećenje Betlemske Crkvice*. ND, 22. XII. 1927. 5. - *Božićna misa Betlemu na Marjanu*. ND, 23. XII. 1927., 2.
42. AKU, br. 10/1932.
43. AKU, br. 93/1933.
44. AKU, br. 127/1936.
45. AKU, br. 24/1937.
46. J. T. i M. Marasović: *Crkvice svetog Jurja u Splitu*. Split, 1996. - AKU, br. 154 i 174/1933. - br. 12/1934.
47. AKU, br. 54 i 184/1934.
48. AKU, br. 72/1935. i br. 70 /1940.
49. AKU, br. 124/1940. i br. 54/1941.
50. AKU, br. 49 i 99/1923.
51. *Obnovljena crkvice sv. Roka*. ND, 22. XI. 1930. 7. - *Još o bratovštini Sv. Roka*. ND, 24. XI. 1930., 6.
52. AKU, br. 106/1930.
53. AKU, br. 102/1926.
54. AKU, br. 63/1933.
55. AKU, br. 60 I 72/1932.
56. AKU, br. 69/1933. - *Sv. Lovre u Pazdigradu*. ND, 10. VIII. 1933. 5.
57. AKU, br. 83/1933.
58. *Sv. Lovre u Pazdigradu*. ND, 10. VIII. 1933., 5.
59. AKU, br. 139/1933. i 135/1934. - *Svečano otvorenje crkvice sv. Lovre*. ND, 11. VIII. 1933., 6.
60. *Gradi se novi put*. ND, 20. VII. 1934., 5. - *Zapuštene aleje*. ND, 1. VII. 1935.
61. AKU, br. 15/1936. i br. 167/1938.
62. *Kod sv. Mande*. ND, 22. VII. 1924., 4.
63. AKU, br. 72 i 74/1933. - *Još jedna stara crkvice. Obnovljena crkvice sv. Mande iza Gripa*. ND, 20. VII. 1933., 5.
64. *Iz bolničke osamnice. Blagoslov kućne kapelice*. ND, 13. XII. 1933., 6.
65. AKU, br. 33/1920. 109/1930. i 120/1939. - J. T. i M. Marasović: *Crkva svete Trojice u Splitu*. Split, 1971.

I LAVORI DI RESTAURO NELLE CHIESETTE DI SPLIT TRA LE DUE
GUERRE MONDIALI

Riassunto

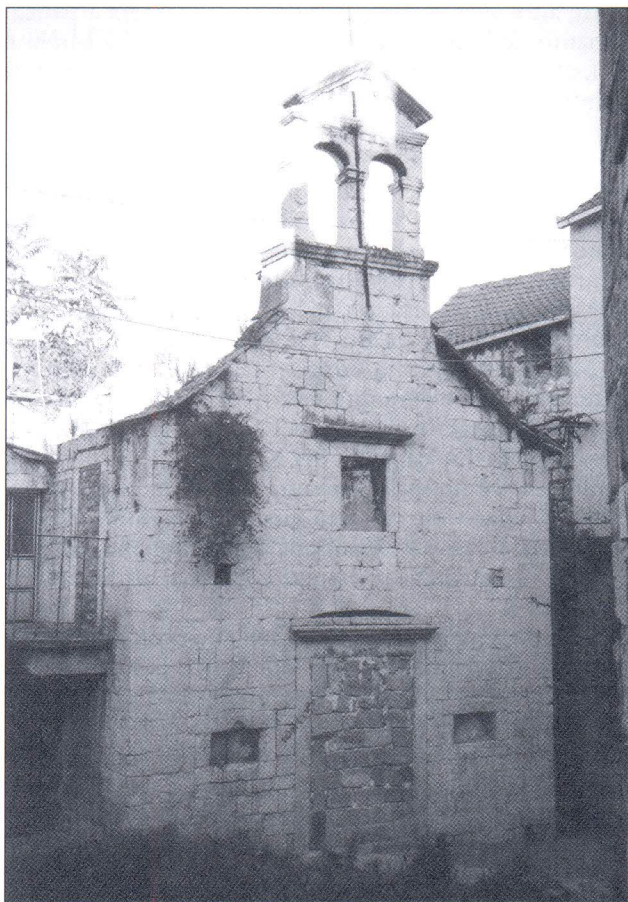
Oltre al palazzo di Diocleziano e altri antichi edifici di rilievo, per la storia di Spalato sono altrettanto importanti le chiesette sparse nella città e nei suoi dintorni. Ognuna di esse ha una propria piccola storia legata alle vicende locali che diedero vita a una particolare tradizione. A dire il vero, non hanno un gran valore sotto il punto di vista architettonico, ma fanno parte della storia locale. Alcune chiesette però hanno forme particolari e aiutano a risolvere problemi relativi alle tendenze dell'epoca e agli influssi subiti dalle zone circostanti, altre fanno ricordare le leggende sulla vita dei santi, altre ancora custodiscono qualche opera artistica di un certo rilievo. L'impoverimento della popolazione, le guerre contro i Turchi nei secoli XVII e XVIII e la scomparsa dell'antica religiosità furono le principali cause del loro deperimento. Nel primo dopoguerra si è avuto interesse e consapevolezza del fatto che queste modeste costruzioni andavano salvate e conservate. Una delle ragioni di questo modo di ragionare era dovuta al ritorno alla natura e alla nostalgia dei tempi passati. Ebbe così inizio la ristrutturazione delle chiese abbandonate. I lavori si svolsero sotto la direzione della Soprintendenza alle Antichità.

Nel nucleo storico della città si trova un gran numero di tali edifici sacri. Già nel XIX secolo ci furono lavori di ristrutturazione, ma molte chiesette vennero demolite. Così la chiesetta di S. Cipriano del XII secolo fu demolita nel 1928 e sul suo posto venne costruito un complesso residenziale. La chiesetta di S. Martino fu eretta nell'alto Medioevo sopra la porta boreale del palazzo di Diocleziano. Col tempo andò deteriorandosi e l'umidità fece il resto; la scalinata divenne debole. Le riparazioni furono effettuate nel 1931. Ci furono lavori di restauro anche sulla chiesetta di S. Spirito, su due cappelle del XIV e XVII secolo e sulla chiesetta di S. Rocco al peristilio ed infine sulla chiesetta della Madonna di Dobrići eretta nel 1867. La chiesa di S. Giacomo fu demolita. Nel corridoio della porta boreale del palazzo di Diocleziano si trova la Madonna delle campane dell'epoca croata antica. Negli anni 1932-33 fu sistemata la sua parte interna, affrescate le pareti e riparato il vecchio campanile.

Il monte Marjan sorge nella parte ovest della penisola spalatina. Sui suoi versanti orientali e situato il sobborgo popolare Veli Varoš. Sono ristrutturate la chiesetta romanica di S. Nicola e quella di S. Geronimo del XV secolo, che era stata lasciata nel più completo abbandono. Ambedue si trovano sul Marjan. La chiesetta Betlem era un ammasso di rovine all'inizio del XX secolo e in essa si rifugiavano i pastori. Fu ristrutturata nel 1927. La chiesetta di S. Giorgio che sorge nella parte sud del monte Marjan rappresentava un problema a parte. Nel quartiere Veli Varoš c'è la chiesetta di S. Luca il cui tetto era stato distrutto. Nella chiesetta di S. Manda del XVII secolo sono state ripristinate le antiche solennità nel primo dopoguerra. La più importante e la più antica chiesetta di quella zona è S. Mikula a Stagnji. Fu costruita al principio del Medio Evo e ristrutturata negli anni 1925 e 1935. Della chiesetta della Madonna di Spinut è stata rinnovata la parte interna.

Nel quartiere contadino detto Lučac e stata rinnovata la chiesetta di S. Rocco. Sul posto dove una volta c'erano i campi a est della citta, e stata rinnovata la chiesetta di S. Lorenzo che era al servizio del vicino cimitero, quindi la chiesetta di S. Manda che nel corso della prima guerra mondiale serviva da stazione militare. Nella parte nord della citta e stata sanata la chiesetta di SS Trinita dell'alto Medionevo e la chiesetta di S. Doimo situata sulla via di Salona.

La Soprintendenza alle Antichita seguendo i principi moderni della tutela del patrimonio monumentale, si impegno a conservare l'antico aspetto di queste costruzioni pittoresche e la loro intimita. In ogni caso, la prima meta del XX secolo fu un periodo in cui vennero salvate all'ultimo momento molte chiese di Spalato e dei suoi dintorni.

Crkvice sv. Luke na donjem dijelu pučkog predgrađa Veli varoš. Spominje se još u XV. stoljeću. Danas je ruševina bez krova

Crkvice Gospe od Sedam žalosti na južnoj strani Marjana smještena na rubu borove šume odakle se strmi put penje prema crkvi sv. Jere

Sv. Juraj na zapadnom rtu Marjana blizu hrama božice Diane. Crkvice je podignuta još u ranom srednjem vijeku. U novije je vrijeme potpuno obnovljena

Crkvica sv. Lovre potječe iz ranog srednjeg vijeka. Do nedavno je bila okružena prostranim poljima i vinogradima. Danas su oko nje stambene zgrade.

Sv. Mande u istočnom dijelu današnjeg Splita. Tu su do nedavnog vremena sve oko bila polja pa je s uzvisine crkvica dominirala širokim prostorom. Sada je stisnuta među modernim zgradama naglo naraslog grada.